

Toponiemen in het Brabants Dagblad

door Jan van Helvoirt

1. ORANJEBOND

Deze naam werd tot de jaren '70 gebruikt voor het 400 ha. grote heidegebied. Later kwam de naam Roversche heide in opgang, toen het gebied door het Brabants Landschap werd gekocht. Die naam werd ontleend aan het nabijgelegen Rovert, de aloude rivierovergang tussen Beek en Poppel.

Voluit luidde de naam 'Oranjabond van Orde'. Deze organisatie werd in Utrecht in 1883 opgericht door de hogere middenklasse. Door o.a. werkgelegenheid te scheppen op het platteland wilde men dreigende wanorde en revolutie-gevaar indammen. Deze naam vinden we nu nog terug op de gevel van de 'oude' boswachterswoning uit 1904. Het is overigens de plaats van een zeer oude Esbeekse hoeve met mooie namen:

-hoeve ten Gracht

-hoeve ten Doorn

Zowel 'gracht' als 'doorn' betekent: langgerekte zandverstuivingswal. En die ligt nog steeds aan de rand van Esbeek tussen de oude akkers en de voormalige heide: de 'Oranjabond'.

2. TULDER

Andere namen zijn: Tuldell, Tulderhoeve, hof van Tulder en Tulderse Hoef. Vanaf de 13^e eeuw was dit het grootste landbouwbedrijf van Hilvarenbeek. De Norbertijnen uit Averbode stichtten de hoeve (groot 85 ha.) met als voornamelijk doel: schapen houden en wol produceren voor de Vlaamse steden. Pas in 1794 ging de hoeve over in particuliere handen. Daarvoor woonden 'laten' (pachters) op de hoeve.

Het betrof: een hoeve, schuur, stalling, brouwerij, schaapskooi en bakhuis.

Alle bijbehorende kaveltjes wisten we medio jaren '90 terug te vinden en in kaart te brengen, hetgeen mogelijk gemaakt werd door lang archiefonderzoek en de aanwezigheid van de oude wallenstructuur. Wallen vinden we overigens nog enorm veel in Esbeek. Daarom heet een van onze excursies van onze Werkgroep Heemkunde Esbeek dan ook: 'Op naar de wallen van Esbeek'

Tul kan van teulen komen, zodat de oorspronkelijke betekenis kan zijn: plaats in het bos, die beteeld of bebouwd wordt. De Tulderse Heide of Kermisheide tussen Poppel en Tulder herinnert nog aan het voorrecht dat men op Tulder een kermis mocht houden, op de zondag na Sint-Lambertusdag. En dat is de zondag na 28 april!

Tulder ligt overigens in de zuidwest punt van Esbeek tegen de grens van Poppel en Hooge Mierde.

3. AALSTDUINEN

De heide die vanaf 1900 werd bebost d.m.v. ploegen en planten was voorheen erg geaccidenteerd. Vele ruggen van stuifzanden lagen over het terrein, afgewisseld met talloze vennetjes met prachtige namen en drassige plaatsen.

De reeds onder 1 genoemde zandrug noemt men nu nog wel 'Slikkenberg', geheten naar de nabij wonende boswachter in het pand van de Oranjabond: Dhr. Slik.

Cornelis van Raak die rond de vorige eeuwwisseling in het boerderijtje woonde waar later de boswachterswoning gebouwd werd, had in 1904 onder andere in bezit: *Heide De Aalst*, groot 2.47.20 ha.

Aal= slijk, moeras. Alweer.....zul je denken? In een gebied waar vaak dezelfde grondsoort of gebruik voorkwam moest men wel veel verschillende namen gebruiken om de locaties duidelijk te kunnen weergeven.

Het was een groot drassig moerassig gebied. Ook het riviertje dat daar zijn water opnam werd *Aalstloop* genoemd: nu kortweg 'Loop', uitmondend in de Spruitenstroom. Dat laatste betekent dat dat riviertje vanuit verschillende takjes zijn water ontvangt.

Een gedeelte van de oude *Aalstheide* (Rovertsche Heide of Oranjebond !) heeft men gekapt om de oorspronkelijke natte heide weer terug te laten komen. Een van de gestichte boerderijen (1938) van Landgoed De Utrecht heet Aalsthoeve, gelegen aan de Tuldense Dijk.

4. IJZERENBERG

Net ten noorden van de zeer oude pleisterplaats 'De Lange Gracht', vroeger herberg op de oude baan van Diessen naar Hooge Mierde via Dun (Bossche Weg genoemd) ligt de IJzerenberg.

Juist op de grens van Esbeek en Baarschot tegen de Lange Gracht aan. Hiermee wordt een grote lange aarden wal bedoeld die wellicht in de late Middeleeuwen is opgeworpen om het stuifzand tegen te houden en de akkerlanden van Esbeek af te bakenen.

Jan Bartholomeus Schellekens had in 1679 *een bocht saylandt den IJserenberch* in bezit. Het bleef echter gewoon geabandonneerd liggen; de schulden en belastingen waren voor hem te veel geworden. Hij heette voluit: Jan Bartholomeus Schellekens alias op die Laere. Dan hoefde je in Esbeek niet lang te zoeken. Hij woonde in een boerderijtje tussen de Larestraat en de IJzerenberg. Enkele jaren later moest hij ook zijn boerderijtje van arrenmoede verlaten. Rondom de IJzerenberg was slechte grond! A. van Vught verkocht in 1827 *den Eyserenberg*. In 1895 verkocht de bewoner van de Lange Gracht de heide *IJzerberg*.

De gronden werden vanaf 1900 opgeplant met productiebossen, die ook wel 'Gemeentensmaast' genoemd werden. Als schooljongen ging ik daar 's winters 'een koop geriefhout' mee halen. En die lag keurig opgestapeld in de IJzerberglaan.

De volksmond beweert vaak dat het onweer altijd boven dat gebied met zijn roodbruine lichte zanderige bodem blijft hangen. Inderdaad slaat er vaak en hevig de bliksem in.

In het Noordbrabants Natuurmuseum te Tilburg bewaart men een prachtige kokerbijl uit de Bronstijd (1000 v. Chr.). Een bronzen bijl gevonden bijde Esbeekse IJzerberg.

5. DUN

Deze Esbeekse haardgang, genoemd naar de lange en hoge zandverstuivingsrug (Duin), kent nu nog nauwelijks bewoning. De bekende uitspanning 'In den Bockenreijder' en de witte boswachterswoning aan de in 1780 aangelegde Dunse Dijk is al wat resteert uit lang vervlogen tijden. Een onlangs geplaatst informatiebord geeft uitleg over enkele historische aspecten van het gebied.

Vroeger stonden er een achttal boerderijen (17^e eeuw 12 gezinnen), alle gelegen vlakbij de sterk meanderende rivier de Reuzel (voorheen Aa genoemd).

Stroomafwaarts deze rivier ligt de Hertgang; nu een prachtig natuurgebied. Tot 1900 waren die kaveltjes echter de gras- en bouwlanden van de bewoners van Dun. De Beekse burgemeester Huysmans en later zijn zoon notaris Emile, plantten het hele gebied op en lieten de boerderijen vervallen. In hun aldus gevormde jachtgebied bouwden zij een heus jachthuisje.

De vreselijke wintermoord op Dun van 1758 op Jan van de Sande werd gepleegd door een grote Vlaamse bende. Ondergetekende diepte dit op in Dataschurk in het Bosche stadsarchief en beschreef dat onlangs in een heemkundig artikel.

Wellicht is Dun en ontginningsproject uit de 14^e eeuw. Een mooi toponiem dat daaraan herinnert is o.a. *Slemansacker*, hetgeen wil zeggen: des leenmans akker! De familie Slemans heeft er ook nooit gewoond!

Juist ten westen van Dun ligt een belangrijke rivierovergang: *Koevoirt*. En dat 'koe'hoog betekent, heb ik onlangs in de krant kunnen lezen. Een hoge droge overgang in de rivier.

6. HOOG SPUL

Pal ten zuiden van Hilvarenbeek op de grens met Esbeek liggen het Hoog en het Laag Spul. Het is niet overduidelijk waar het toponiem betrekking op heeft. Een verklaring zou kunnen zijn dat er 'spoelen' aan ten grondslag ligt. 'Spul' zou een vijver of brandkuil kunnen zijn, gebruikt om te spoelen. En de linnenweverij en de leerlooierij in Beek was van prominent belang.

Tijdens de parochiestichting van Esbeek in 1889 ontstond een fikse ruzie om het 'Hoog Spul'. Eigenlijk meer om de bewoners. Bleven ze bij Beek of mocht de bouwpastoor van Esbeek, Jurgens, hen zich tot zijn parochianen rekenen?

Twee boerderijen bleven onder Beek en bij de andere kon Jurgens kerkgeld ophalen! Een jarenlange ruzie, waarbij zelfs doden van hot naar haar werden gereden m.b.t. medewerking tot begraven, was het gevolg. Pas in 1912 werden de grenzen definitief getrokken. Toen bleek nl. dat de Esbeekse parochie o.a. door een wijnschandaal failliet was. Door een grenscorrectie kon Esbeek fl 10.000 beuren.....van ex-pastoor Jurgens, die nu alles weer bij Beek voegde, waar hij inmiddels pastoor geworden was.

7. GILDEBOS

Esbeek kende tot de parochiestichting een Sint-Nicolaasgilde. Alleen als dat gilde ontbonden zou worden, zou Esbeek een parochie krijgen. De grond werd verkocht en de leden waren hun 'feest'gilde kwijt (er was overigens wel een schuttersdoel). Pastoor Jurgens beschreef dat overigens zelf in zijn prachtig handgeschreven Parochiememoriaal.

In Diessen had men 2 gilden. Het Sint Sebastiaangilde had vanouds een beemd in het Esbeeks Broek. Later kochten zij een perceel bouwland aan de Larestraat in Esbeek. Voorheen heette dat de *Wasdries* en nu dus *Gildebos*. Althans voor de Esbekenaren. De Diessense Gildebroeders noemden dat perceel natuurlijk niet 'Gildenbos'. Nee, in 1845 verkochten zij *de evie* (haversoort) *in Klein Zwitserland op de Lare in Esbeek*.

Inderdaad werden de Esbekenaren soms Zwitsers genoemd; de vlakke Diessenaren 'keken op' tegen Esbeek met zijn vele zandhopen.

Het kan vaak raar lopen met nemen en toponiemen. Even voorbij het Gildenbos richting Baarschot lag het perceel 'van Helfterenbos'. Een verklaring wist niemand meer. Een Esbeekse boer het de grond gekocht...van mijn grootvader: Van Helvoirten-bos!

Op het bewuste perceel staat nu een huis met een poort dat het opschrift draagt: Gildenbos. Daarvoor stond er een houten woning waar de bekende bieboer Frans Bosmans woonde. Ooit haalde hij de landelijke pers met een artikel over de kwijnende bijenhouderij maar wel met een ander pakkend 'opschrift': "Ik ben banger voor vrouwen, dan voor bijen". Gelukkig dat hij altijd vrijgezel is gebleven!

8. WELLESEIND

Juist voorbij De Utrecht richting Lage Mierde ligt een kleine Mierdse haardgang of gehuchtje, Welleseind genoemd. Dat heeft uiteraard niets met welles/nietes te maken. Het laat middeleeuwse uitbreidinkje van Lage Mierde ligt behoorlijk richting de rivier. Men zocht i.v.m. ontginningen de 'lagere gronden' op. Wellen- betekent hier: water dat gemakkelijk aan de oppervlakte komt en niet snel weg kan. Dat zien we overigens nog iedere winter.

Nu loopt de gevaarlijke N 269 pal door deze haardgang en raakt juist aan het oude dorpspleintje van de woonkern 'Welleseind'. Het juist ten noorden daarvan gelegen landgoedje van 300 ha van wijlen Dhr. Van Puyenbroek draagt ook de naam Welleseind. Eind- toponiemen zijn overigens in de Mierden niets bijzonders: Vloeieind, Hoogeind, Broekeind en Vooreind.

Hiermee zijn we de grens van Esbeek gepasseerd. De Utrecht bestrijkt echter zowel Esbeeks als Mierds grondgebied. Een aantal namen van jouw verdere lijstje komen daar uit en zijn vrij recent i.v.m. de ontginning.

Om je een indruk te geven heb ik een mooie gekleurde kaart van De Utrecht toegevoegd met een schat aan namen. De meeste zijn ontginningsnamen.